

Відгук

на дисертацію *РІЗНИК Віри Петрівни «Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя»* [Львів, 2016 – 198 с. основного тексту + бібліографія, додатки, с. 199–307], подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук із спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Дослідження лексики українських діалектів за різними тематичними групами залишається актуальною з огляду на все ще недостатню емпіричну базу сучасної лексикології та лексикографії народних говорів. Жодна тематична група не досліджена в усіх українських діалектах, що дало б підстави для реального моделювання просторової поведінки кожної номінативної одиниці в українському континуумі. Тому доводиться вивчати фрагмент континууму, фрагмент лексичної системи як цілості, тобто вести мову про фрагментарність (приблизність) наших знань. Це ситуація цілковито відмінна від опрацювання будь-якої тематичної групи на підставі лексикографічних джерел літературної мови, коли дослідник не переймається повнотою матеріалу, ексцерпуючи його зі словників і приймаючи а ргіогі засаду про вичерпність словника літературного стандарту. В українській діалектології просторова лакунарність вивчення цілісного об'єкта вражає, хоча, здавалося б, в останні десятиліття вже не існує перепон для збирання, упорядкування та експлікації цих матеріалів. Проте дається взнаки та обставина, що впродовж ХХ ст. двічі (у 30-х і на поч. 70-х років) прокотилася хвиля цілеспрямованого руйнування українського мовознавства, внаслідок чого діалектологія як наука втратила неймовірно багато, насамперед – кадри; нова традиція широкого руху молоді щодо збирання і збереження діалектної інформації в Україні сьогодні не сформувалася. Тому нині заледве п'ята частина українського континууму охоплена вивченням лексики їжі і кухонного начиння, а чотири п'ятих ніколи не були обстежені під цим кутом зору; водночас є чимало тематичних груп лексики, ареальний показник дослідження яких ще нижчий або нульовий. Ця обставина засвідчує особливу актуальність діалектологічних студій, опертих на дослідження нових масивів говірок чи обрання нових тематичних груп лексики (ТГЛ) об'єктом вивчення. Саме такою є дисертаційна студія В.П. Різник, у якій поєднано щонайменше дві проблеми: лексикологічну – з'ясування репертуару номінативних одиниць та їхньої семантики в межах тематичної групи назв їжі та кухонного начиння, й ареалогічну – удокладнення стану диференціації надсянських і наддністрянських говірок в ареалі їхнього суміжжя. Кожна із зазначених

субпроблем має як осяжну наукову літературу, так і низку нерозв'язаних питань.

Матеріал праці, доступність до якого науковцям уперше забезпечила авторка своїми польовими студіями, – винятково ексклюзивний; він надається верифікації на точність і повноту завдяки експлікації в дисертації діалектних текстів, що відтворюють значно ширшу лінгвальну інформацію, ніж того вимагає задекларований основний об'єкт вивчення.

У праці В.П. Різник виділяється 4 розділи, вступ, висновки, супровідний апарат (перелік умовних скорочень, список населених пунктів, мовлення яких обстежено, а також бібліографія) та унікальні своєю цінністю додатки (карти і діалектна текстотека).

У «*Вступі*» (с. 13–18) здійснено лапідарний огляд досліджень ТГЛ їжі та кухонного начиння в інших українських діалектах, підкреслено значення методики вивчення лексики діалектів за ТГЛ, зокрема перелічено авторів, які вивчали інші ТГЛ, та назви їхніх основних праць; визначено мету роботи (дещо звужено супроти реального змісту роботи: «дослідити склад, шляхи формування та ареальну поведінку лексики» зазначених тематичних груп; зокрема не виясковано значення поглибленого вивчення самого діалектного суміжжя); окреслено завдання (з формулюванням завдань можемо погодитися); розкрито основні методи дисертації; прокоментовано джерельну базу (записи 2008–2009 рр. з 56 населених пунктів; не вказано загальну кількість номінативних одиниць); в цілому правильно визначено наукову новизну та теоретичне значення дослідження; представлено стан апробації та публікації (всього 10). Вступ до дисертації, регламентований приписами ДАК України, принципівих застережень не викликає.

Розділ I «*Назви їжі як об'єкт діалектологічного дослідження*» (с. 19–45) містить докладний аналіз етнографічних праць про харчування та кухонне начиння українців, про зміни цього сегмента культури в часі, про специфіку харчування в ареалі безпосереднього дослідження. Констатуємо докладність і вичерпність аналізу, охоплення відомих і малознаних студій, включно з найновішими дисертаціями з етнографії української кулінарії. Підкреслимо особливу увагу дослідниці до праць українських етнографів давнішої пори, кінця XIX – початку XX ст., зокрема праці В. Гнатюка та впорядкованого ним спеціального збірника про народну поживу, опублікованого як 18 т. «Матеріалів до української етнології» (Львів, 1918); це без перебільшення унікальний випуск МУЕ, багатий охопленням різних населених пунктів, представленням як етнографічних даних, так і номінації реалій, а часто – і фактів з діалектної фонетики, словотвору, граматики; як джерело

хронотопізованих свідчень про лінгвальні й культурні явища збірник не втратив своєї відкривчої цінності.

Так само критично і водночас з глибоким проникненням у сутність проаналізовано лінгвістичні праці про назви цієї ТГЛ, що охоплюють передусім закарпатський, лемківський, буковинський, східнополіський та східнослов'янський ареали. Для вивчення кожного із названих ареалів характерна своя глибина пізнання, відбиття різних прийомів аналізу та способів презентації матеріалу. Навіть у межах описового представлення матеріалу моделювання семантичних опозицій Є. Турчин (східнополіський ареал) і монографічний атомарний аналіз кожної лексеми З. Ганудель чи Е. Гоцою (лемківський і закарпатський діалекти) мають відмінне спрямування і способи аналізу, не кажучи вже про відмінності лінгвокартографічного і словникового упорядкування та представлення лексики ТГЛ. Усі ці тонкощі авторка усвідомлює, підкреслює тип праць та їхні евристичні можливості. Не обійдено увагою й ті праці, які спеціально не присвячено цій ТГЛ, проте в них уміщено відповідні матеріали (насамперед ідеться про регіональний атлас Й. Дзендзелівського та АУМ). Дослідниця продемонструвала здатність синтезувати висновки різних праць, уміння підпорядкувати цінні спостереження інших авторів аналізу зібраного матеріалу.

Окремий підрозділ присвячено оглядові стану вивчення надсянського і наддністрянського говорів: знову вичерпно проаналізовано класичні праці лінгвістів міжвоєнної і нової епохи, а також розкрито сутність ближчих очікувань – описано праці, які лише перебувають у стані видавничої підготовки, зокрема атлас Надсян М. Онишкевича (варто було удокладнити ім'я Мирона Онишкевича, аби не поплутати з відомим діалектологом М.Й. Онишкевичем) та атлас говірок Надсян Я. Рігера (за матеріалами С. Грабця). Останнє свідчить про добру обізнаність авторки із сучасними подіями в царині слов'янської діалектології.

Заторкнуто також питання термінологічного позначення цих діалектів у різний час, що стосується радше загальної історіографії, не раз обговорюваної в науковій літературі, аніж є складником, необхідним для аналізу мовного матеріалу в наступних розділах.

В.П. Різник намагається подати опис стану говірок надсянсько-наддністрянського суміжжя; при цьому називає риси як спільні для обох діалектів, так і притаманні одному з них. У цілому з таким добром диференційних ознак можна погодитися, за винятком окремих, що вимагають дальшого коментування. Зокрема:

говорячи про відомий перезвук [a] > [e], [i], дослідниця зазначає, що йдеться про [a], що походить з *[e], а треба говорити про континуацію [a] з *[e]

та *[a], хоча як приклади подано словоформи з давнішим [a] (*жинтиц'ї, каші, пател'н'ї, йїд'ін'ї*);

словоформу *пшино* в надсянських говірках прокоментовано як незавершеність переходу [o] в [i], однак не враховано, що вихідна форма мала *[e], а не *[o], до того ж умови переходу, про який говорить авторка, відсутні, оскільки немає зміни відкритого складу на закритий; це типова нейтралізація ненаголошених *e ~ u*;

у словоформі *рівне* помилково вказана звукосполука [вм] замість [вн];

у сюжеті про флексію *-и* іменників ж. р. (*соли*) необхідно вказати, що релевантною ця ознака є для іменників давніх і-основ;

варто було вказати на фреквенцію (не завжди високу!) повних (нестягнених) форм прикметників, наявність чи відсутність альтернативних стягнених форм (останні більш поширені в наведених текстах);

не зайвим був би бодай мінімальний коментар (чи підрядкова примітка) про мотивацію назв *вусикове, вербове, дике* молоко 'не квасне і не солодке', що, припускаємо, сягає народної культури.

Справедливо відзначено таку специфіку досліджуваного ареалу як редукованість, а також вказано обставини, які унеможливають охоплення частини говірок – руйнування ареалу через відведення земель під Яворівський полігон.

Спеціальну увагу авторка приділила теоретичним засадам дослідження говірок зони міждіалектної взаємодії, що справедливо виділено в окрему проблему діалектології.

Невеликий параграф присвячено особливостям харчування мешканців досліджуваного ареалу, вказано на зміни та уніфікацію асортименту страв, проте справедливо зауважено, що діалектоносії зберегли багато традиційних страв та їхніх назв.

Розділ завершують чіткі висновки.

Однак розгляд т. зв. *увідних* питань в розділі 1 не завершено, оскільки в розділі 2 «*Методологія дослідження назв їжі в умовах діалектного суміжся*» (с. 46–52) продовжено розгляд теоретичних і методичних засад вивчення лексики харчування у специфічному ареалі; зокрема, описано прийоми експлорації говірок, вказано на роль безпосередніх спостережень над діалектним текстотворенням. Попри деяку незвичність уміщення такого розділу в дисертаціях подібної тематики, все ж вважаємо цей розділ доречним, бо кожне нагадування про чистоту методу експлорації, узагальнення досвіду польової роботи є цінним. Зауваження: допущено недогляд – повтор цитувань праці І. Верхратського на с. 42 і 47 та І. Зілинського на с. 39 і 46. Теза на с. 51

«У частині обстежених населених пунктів деякий матеріал залишився поза увагою і не відображений на картах» вимагає спеціального коментування.

Розділ 3 «*Назви їжі та напоїв у говірках надсянсько-наддністрянського суміжся*» (с. 53–150) присвячено експлікації та аналізу зібраного в говірках матеріалу. Виклад матеріалу простий і зручний.

Розташовано матеріал за тематичним принципом – до кожного денотата / семема подано всі варіанти номінації з локалізацією кожного варіанта (враховано акцентні, фонетичні й словотвірні відмінності). Далі подано назви-відповідники з інших українських діалектів, а також – із суміжних білоруських поліських (за працею Г.Ф. Вешторт). До кожної назви наведено етимологічну довідку, інколи – і довідку історичну (час фіксації в писемних пам'ятках). Історико-етимологічний коментар включає і вказівку на мову-джерело (для запозичень).

Ряди співвідносних номінативних одиниць охоплюють як відомі (й очікувані) елементи, так і незвичні, невідомі й некоментовані форми (як *поліденок* ‘полуденок’ з [i] на місці звичного в цій позиції [y] – с. 55).

Для лінгвіста-гурмана неоціненним скарбом є зафіксовані демінутиви, напр., на позначення малої хлібини – *хліб'я́, хлібінча́, хлібен'а́, хліб'ойко*; також *пален'а́, пал'а́, пал'атко* ‘мала паляниця’ і под. Річ у тім, що етимологи часто вказують лише на вихідну основу, не вдаючись до аналізу кроків деривації на підставі зафіксованих словоформ. Тому як до створення ЕСУМ, так і після його появи пояснень структури багатьох похідних немає, а є лише віднесення до твірної основи. Це актуалізує для всіх дослідників необхідність доводити етимологічний аналіз до логічного завершення.

Звертає на себе увагу багатство номінативних рядів, в яких чимало і новотворів (як *бакалі́йка, бл'а́шка* ‘хліб прямокутної форми’). Тому закономірно, що окремі назви мають не зовсім прозору мотивацію (як назва *вербушо́к* ‘цілушка, крайчик хліба’, про яку сказано лише, що вона мотивована «місцем розташування реалії» – с. 69). Так само докладнішого пояснення вимагає форма *пожебрушчі* (люди) і под.

Важливим компонентом у монографічному описі окремих лексем є наведення ширших ілюстрацій із текстів оповідей респондентів.

Наведення паралелей з інших діалектів, хоча й неповне, все ж є засобом встановлення міждіалектних ізоглос та виокремлення тих одиниць, які сьогодні можна вважати ексклюзивними.

У багатьох випадках елементом опису є відсилання до лінгвістичної карти, поданої в додатку. Використаний у дисертації В.П. Різник формат опису зручний і прийнятний, оскільки дозволяє виокремити експлікацію матеріалу, відділивши окремо його інтерпретацію. За таким зразком проаналізовано

назви перших, других страв, салатів, молочних продуктів, м'ясних виробів; окремо розглянуто набір страв та їхніх назв, пов'язаних із календарними святами та обрядами.

Спеціальний розділ присвячено кухонному начинню (с. 151–194), який змодельовано за спільною з розділом 3 схемою аналізу.

Кожен із розділів завершують висновки, в яких відзначено переважання питомої лексики над запозиченнями, вказано на джерела поповнення номінативного складу, зокрема на мови-донори (підкреслено особливу роль польської й німецької мов). Важливо, що в синтезованій формі представлено моделі мотивації, відзначено явище полісемії.

У *«Висновках»* (с. 194–198) об'єднано і подано на вищому рівні узагальнення найважливіше із розрізнених спостережень і висновків. Це цікаві й переконливі наукові положення, цінні для розвитку знань про українські діалекти. Є всі підстави стверджувати, що ареальна лакуна щодо вивчення лексики харчування і кухонного начиння закрыта.

Особливу цінність мають додатки – 22 карти та тексти. Зазначимо, що картографування виявилось інформативним, оскільки дало підстави виділити окремі мікрозони та виявити низку інтегральних рис обох діалектів.

Тексти, записані й затранскрибовані, згруповано тематично, що дозволяє бачити «розгортання» номінації в тексті, її текстову поведінку. Цінним є значний евристичний потенціал тексту, можливість виявити і ввести в науковий обіг інформацію про фонетичні, акцентні особливості, звернути увагу на синтактику – сполучуваність елементів тексту.

Кarti і особливо тексти – самодостатні своєю цінністю сегменти дисертаційної студії.

Оформлення роботи задовільне, зауважень немає.

Незаперечним є теоретичний здобуток дисертантки – поглиблення вивчення міждіалектної взаємодії на матеріалі традиційних тематичних груп лексики. Вагомою є практична цінність дисертації: студія збагатила українську лінгвістику новим надійним матеріалом, розширивши базу емпіричних спостережень над українськими діалектами. Автореферат дисертації та публікації (10) достатньо повно відтворюють проблематику дослідження, демонструють цінність матеріалу, важливість і перспективність висновків з його аналізу, цінність урахування діалектних текстів; докладні публікації та участь у роботі численних конференцій і семінарів засвідчують достатню передзахистову апробацію праці, поступове системне оприявлення сегментів праці, емпіричних матеріалів серед науковців.

За подану до захисту дисертацію «Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя» В.П. Різник заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
директор Інституту української мови НАН України

П.Ю. Гриценко

